

ІДЕЯ ЦІННОСТЕЙ У КОНЦЕПЦІЇ НЕОРИТОРИКИ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА (ремарки до статті П'єра Шлага)

К. САМОХІНА

*(Національний дослідницький університет –
Вища Школа Економіки, Санкт-Петербург, Росія)*

Ідея цінностей є однією з найважливіших у концепції неориторики Х. Перельмана (1912–1984 рр.). На його думку, саме ціннісні судження є основою пізнання й обґрунтування. Проте цей підхід до пізнання є результатом багатьох досліджень, довготривалих наукових пошуків, які привели до формування неориторики – концепції, що відображає аргументативну сутність права.

Ідея раціональності піддавалася критичному переосмисленню вченим із 1945 р., коли він звернувся до аргументації як методологічної основи своїх досліджень. У межах позитивістського поняття раціонального пізнання неможливо подолати розриву між ціннісними судженнями й логічним чи емпіричним твердженням, оскільки останні вважаються раціональними. Основною ідеєю, яка характеризує роботу Х. Перельмана в другому періоді творчості, є ідея взаємодоповненості двох крайніх точок обґрунтування: раціонального й аргументативного.

Оригінальність цієї ідеї полягає у розрізненні цих сфер обґрунтування без їхнього поділу (як в аналітичний період). За словами Е. Боденгеймера, одного з послідовників Х. Перельмана, вчений «зробив рішучий прорив, виявивши між картезіанською раціональністю й емоційно контрольованою ірраціональністю простору галузь – галузь правдоподібних знань і обґрунтувань» [1, с. 396]. Різниця між тим, що раціональне, а що правдоподібне, залежить від ступеня однакості з твердженням. Наприклад, ми беззаперечно погоджуємося із твердженнями, які підкріплені багатьма експериментами. Ціннісні судження не підтверджуються беззаперечно ні логічними, ні експериментальними даними, проте твердження про істинність цих суджень не буде повністю ірраціональним – деякі можуть із ними погодитися, а деякі ні. Ціннісні судження, які не

© К. САМОХІНА, 2012

пов'язані з логікою та достовірними даними, не є повністю ірраціональними. Дихотомію раціональний/ірраціональний можна подолати за допомогою ідеї згоди.

У досліджений нами період творчості Х. Перельман дійшов висновку, що обґрунтування може бути двояким: як раціональне підтвердження і як переконання на правдоподібних даних. Раціональне підтвердження ґрунтується на самоочевидній, незмінній істині, яка використовується лише у межах формальних теоретичних систем; підтвердження ж використовують такі категорії, як здоровий глузд і розсудливість.

Звертаючись до питання мови, Х. Перельман переглядає проблему «заплутаних понять» (*confused notions*), до яких він зараховував і справедливість. Заплутані поняття, в розумінні філософа, представлені неоднозначними термінами, які містять моральні та правові ідеї. Заплутані поняття, двозначність і неточність притаманні лише природній мові [2, с. 83–137]. На думку Х. Перельмана, моральні та правові поняття, не будучи ірраціональними, не мають бути виразними та чіткими, а мають бути заплутаними, при цьому не самоочевидними, не довільними. Сферою цих понять є галузь правдоподібного, допустимого знання, яке належить до сфери аргументації та обґрунтування, а не демонстративного доказу. Подібний підхід дає змогу уникнути формально-логічного підходу до моральних та правових понять, а також цінностей (наприклад, до справедливості), який заперечує можливість їхнього раціонального пояснення.

За словами М. Манелі, близького друга Х. Перельмана, філософ «повністю заперечував будь-яку теологію, будь-яку можливість земного чи небесного спасіння, будь-який моністичний підхід до цінностей, будь-які абсолютистські інтерпретації людських потреб та форм свободи» [3, с. 354–355].

Процес пізнання в концепції неориторики не був направлений на пошук істини шляхом раціонального доведення. Навпаки, Х. Перельман запропонував звернутися до більш гнучких, абстрактних способів обґрунтування, побудованих на переконанні, заснованому на добровільній згоді з певними доводами.

Ідеї неориторики прийшли на зміну уявленням нормативної філософії, на протидію ідеям якої Х. Перельман висуває ідею контекстуальності мислення й обґрунтування, його зумовленості системою цінностей суспільства та індивіда.

Проблема цінностей в неориторичі Х. Перельмана посідає центральне місце. На думку вченого, у межах будь-якого суспільства діють конкретні та абстрактні цінності, які безпосередньо задіяні в процесі пізнання, обґрунтування, досягнення згоди. Під конкретною цінністю розуміють ідею, поняття, яке сприймається як унікальне буття, «прив'язане» до матеріального об'єкта. За допомогою цього зв'язку з першого погляду абстрактні якості вчинків (такі як обов'язок, відданість, вірність тощо) стають конкретними, оскільки можуть бути досягнені лише крізь зв'язок з конкретною цінністю. Цінність як істина є не властивістю, а відношенням між дійсністю та виражаючою її думкою.

Ідеї неориторики були опозиційними уявленнями нормативної філософії про універсальні властивості людського розуму та універсальної аудиторії,

наділеної певним незмінним набором якостей (інтелект, воля, інтуїція тощо), яка є втіленням абсолютної людської розумності, здатної погодитися з будь-яким логічно обґрунтованим твердженням.

Х. Перельман вважав, що універсальної аудиторії не існує. Це уявна конструкція, створена оратором на ґрунті його уявлень про оточення як про деяку загальну субстанцію. Ця конструкція створюється лише для того, щоб звертатися до конкретної аудиторії [4, с. 30].

Згода конкретної аудиторії досягається за допомогою оперування конкретними та абстрактними цінностями, які їй близькі. На думку Х. Перельмана, цінності є предметом згоди (одностайності). Якщо істина та факти відображають реальність, то цінності пов'язані зі ставленням до реальності і відповідно не можуть бути універсальними. Певна річ, допустимим є обговорення універсальності або абсолютного значення таких цінностей, як Правда, Добро, Краса, але у тих випадках, коли їхній зміст точно визначений — у такому разі подібні цінності можуть стати у пригоді універсальній аудиторії. Проте конкретний зміст кожної із цих цінностей буде різнитися залежно від конкретної аудиторії [4, с. 76].

Ідеї неориторики відображені в сучасній західній правовій думці роботами таких відомих вчених, як Д. Стоун (Австралія), Е. Боденгеймер (США), О. Пферсман (Франція), Б. Фрідман (Бельгія), П. Шлаг (США), Дж. Валаурі (США) та інших. Аргументативна сутність права обґрунтовується у таких напрямках правового мислення, як наративна юриспруденція, феміністська юриспруденція, критична расова теорія, які ґрунтуються на методології епохи постмодерну. У межах вказаних концепцій акцентується увага на активному та розвивальному бутті права, що запозичує якості суспільства, в якому з'являється.

Однією з найбільш яскравих правових концепцій, заснованих на ідеях неориторики, є правова теорія П. Шлага. Критикуючи погляди представників нормативного правового мислення, які намагаються або повністю відсторонити правову теорію від зіткнення з цінностями, або пов'язати її з деякими абсолютними, універсальними цінностями, П. Шлаг пропонує розглянути право як складний естетичний феномен [5, с. 112–180].

П. Шлаг критично оцінює традиційний для американської правової думки підхід до права як до продукту судової діяльності, яка дає змогу зарахувати широке коло явищ до правових. Так, як зауважує професор, серед американських правознавців поширеним є уявлення про позитивне право як про те, що «правом називає суд». Або навпаки, право є правом, якщо так постановив суд. Суд констатує право з таких штучних форм, як доктрини, правила, політика, принципи, рішення... Судді інтерпретують ці штучні форми для того, щоб отримати правильний нормативний результат. Іноді в них це виходить. Іноді ні. Але доти, доки результат не буде дуже-дуже поганим, те, що судді постановлять, буде вважатися правом» [6, с. 741]. Таким чином, у традиційній американській правовій думці сутність права визначається роздумами суддівської політики і особистістю судді. Отже, як вказує П. Шлаг, у подібній ситуації ми можемо з деякою визначеністю судити про те, що є центром/ядром права, але периферія/півтінь залишається неясною і складається, як правило, з політики, здорового глузду, тверезого розрахунку, справедливого судження тощо. Американська

правова думка є, як вважає П. Шлаг, нормативною за своєю сутністю, тобто спрямованою на обґрунтування права з позицій норм та створення правил, методів та теорій, якими будуть користуватися судді під час прийняття рішень [6, с. 743]. Право розглядається представниками нормативної правової думки як абстрактна вимога належної поведінки, запропонованої певним досконалим, абстрактним, незмінним автором (судом, законодавцем) для певної абстрактної, універсальної аудиторії. Подібний підхід, на думку П. Шлага, позбавляє право його індивідуальних властивостей, ціннісного характеру та контекстуальної зумовленості.

Саме прихильність американських правознавців нормативної правової думки ускладнює використання більш сучасних методів правових досліджень, характерних для епохи постмодерну. Незважаючи на те, що американська правова думка виявила зацікавленість до ідей структуралізму та постструктуралізму, ці ідеї були інтерпретовані з огляду на своєрідність саме американської правової думки. Оскільки філософія структуралізму та постструктуралізму ставила під питання саму ідею права, цей напрям передусім був сприйнятий у США школою критичних правових досліджень. Представники цієї школи, однак, неправильно витлумачили філософські ідеї вказаних напрямів, наділивши їх новим концептуальним політичним змістом [6, с. 744]. Саме це неправильне тлумачення ідей структуралізму та постструктуралізму школою критичних правових досліджень стало причиною сприйняття їх як шкідливих, ворожих і непридатних для американської правової думки.

Особливу увагу у роботах П. Шлага приділено дослідженням деконструкції, яка, на думку вченого, за належного використання може застосовуватися під час дослідження права та правових явищ. Однак деконструкція має сприйматися не як критичний аналіз певного тексту (як зазвичай сприймається представниками американської правової думки), а як діяльність чи практика тлумачення, за допомогою якої можливо простежити процес отримання текстами свого значення.

У роботах П. Шлага простежується думка з приводу того, що в сучасних правових теоріях право дедалі більше зливається з іншими феноменами: культурою, політикою, суспільством, економічними відносинами, цінностями тощо, що не дає змоги простежувати зв'язок між ними [7]. З позиції П. Шлага, право може бути пов'язане з певними цінностями, проте тут, на думку вченого, прихована небезпека: поєднане з наказом та захистом «хорошого і правильного», право починає сприйматися як «хороше й правильне». Традиційно система юридичної освіти сприяє формуванню у студентів «романтизованого» образу права, який далекий від справжнього права, з яким стикаються юристи-практики. Такі обставини П. Шлаг пов'язує із втаємниченням та штучним облагородженням вченими «потворних» рис права — тих його якостей, які не позбавляють його правового характеру, але не відповідають вимогам моралі, моральності, релігії тощо [8, с. 1733]. Професор застерігає від абсолютизації зв'язку права з позитивними цінностями, оскільки вона є залежною від конкретних соціально-культурних, історичних та інших умов. Для більш чіткого акцентування уваги на аргументативній сутності права П. Шлаг вводить поняття «ціннісний дискурс», який є своєрідним аналогом «ціннісного судження», що використо-

вує Х. Перельман. Обґрунтування права та правових відносин, з позицій П. Шлага, має відбуватися у межах ціннісного дискурсу, що найбільше відображає сутність цих феноменів, на відміну від «нормативної аргументації», яка зводить обґрунтування до виявлення відповідності права та правових явищ нормам — відхиленним регулюючим началам. Оскільки право існує в суспільстві в конкретну історичну епоху, його тлумачення та оцінка мають бути вироблені з огляду не на універсальні норми, а на цінності, вірування та традицій певного суспільства.

Проте і ціннісне тлумачення має свої особливості, про які часто забувають представники сучасної теорії аргументації. Робота П. Шлага, опублікована в цьому виданні, порушує актуальні проблеми ціннісного дискурсу.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Bodenheimer E.* Perelman's Contribution to Legal Methodology / Symposium : A Tribute to Chaim Perelman // Northern Kentucky Law Review. — 1985. — № 12.
2. *Perelman Ch.* Justice, Law, Argument : Essays on Moral and Legal Reasoning. — Dordrecht, 1980.
3. *Maneli M.* Perelman's Achievement Beyond Traditional Philosophy and Politics // Law and Philosophy. — 1986. — № 5. — P. 351–367.
4. *Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L.* The New Rhetoric : A Treatise on Argumentation. — Notre Dame, 1969.
5. *Шлаг П.* Эстетики американского права // Российский ежегодник теории права. — 2010. — № 3. — С. 112–180.
6. *Schlag P.* Le Hors de Texte, C'est Moi : The Politics of Form and the Domestication of Deconstruction // Cardozo Law Review. — 1990. — № 11. — P. 741–752.
7. *Schlag P.* Dedifferentiation Problem // Continent Philosophy Law Review. — 2009. — № 42.
8. *Schlag P.* Jurisprudence Noir (Symposium essay on Lawrence Joseph's Lawyerland) // Columbia Law Review. — 2001. — № 101.

Самохіна К. Г. Ідея цінностей у концепції неориторики та її відображення в сучасній філософії права (ремарки до статті П'єра Шлага)

Анотація. У роботі авторка досліджує проблему цінностей і ціннісних суджень, яка є найбільш значущою для концепції неориторики. Авторка звертається до досліджень еволюції думок Х. Перельмана — засновника школи неориторики, який розглядає правові та моральні цінності як заплутані поняття. Проведено дослідження співвідношень ідей неориторики та сучасної західної правової думки, зокрема у працях П. Шлага.

Ключові слова: неориторика, нормативна філософія, цінності, аудиторія.

Самохіна Е. Г. Идея ценностей в концепции неориторики и ее отражение в современной философии права (ремарки к статье Пьера Шлага)

Аннотация. В данной работе автор исследует проблему ценностей и ценностных суждений, являющуюся наиболее значимой для концепции неориторики. Автор обращается к исследованию эволюции взглядов Х. Перельмана как основателя школы неориторики, рассматривающего правовые и моральные ценности как запутанные понятия. Исследуется соотношение идей неориторики и современной западной правовой мысли, в частности, в работах П. Шлага.

Ключевые слова: неориторика, нормативная философия, ценности, аудитория.

Samokhina E. The Idea of Values in Conception of New Rhetoric and Its Reflection in Contemporary Philosophy of Law (some notes on article by Pierre Schlag)

Summary. In this paper the author investigates the problem of values and value judgements which is considered as a central problem of the New Rhetoric. The author traces the evolution of the ideas of Chaim Perelman, the founder of the New Rhetoric school, who defined legal and moral values as confused notions. The author investigates the correspondence between the ideas of the New Rhetorics and modern Western legal thought, in particular, in Pierre Schlag's works.

Key words: new rhetorics, normative philosophy, values, audience.